

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 21.11.2018).
5. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОРУМ, 2002. 540 с.
6. Карпенко М.І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання: посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В.К. Матвійчука. Київ: ВД Дакор, 2013. 472 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1459194719931410> (дата звернення: 21.11.2018).
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 1040 с.
9. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212/print1389942907975600 (дата звернення: 21.11.2018).
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 2 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.
11. Словник української мови: в 11 томах / Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін. Київ: Наук. думка, 1976. Том 6. 832 с.
12. Хавронюк М.І. Військові злочини: комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: А.С.К., 2003. 272 с.

УДК 343.34

БУРАНГУЛОВ А.В.

РОЛЬ ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІЙНИХ ПЕРЕМОВНИКІВ ДЛЯ УЧАСТІ У ПРОВЕДЕННІ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЗАТРИМАННЯ ОЗБРОСНИХ ЗЛОЧИНЦІВ І ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ

У статті досліджено питання професійної підготовки поліцейських до переговорів зі злочинцями під час проведення спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців і звільнення заручників. Визначено й обґрунтовано умови ефективної підготовки парламентарів.

Ключові слова: *парламентер, переговори, спеціальні операції, професійна підготовка, звільнення заручників.*

В статье исследованы вопросы профессиональной подготовки полицейских к переговорам с преступниками во время проведения специальных операций по задержанию вооруженных преступников и освобождению заложников. Определены и обоснованы условия эффективной подготовки переговорщиков.

Ключевые слова: *переговорщик, переговоры, специальные операции, профессиональная подготовка, освобождение заложников.*

This article explores the issues of professional training of police officers for negotiations with criminals during special operations to detain armed criminals and release hostages. The conditions for effective training of negotiators are determined.

Key words: *negotiator, negotiations, special operations, professional training, release of hostages.*

Вступ. На початку 80-х рр. XX ст. гарвардські вчені Роджер Фішер і Вільям Юрі у своїй книзі «Шлях до згоди» зробили чергове «відкриття століття». Умовиводи та висновки цих учених зводилися до того, що люди ведуть переговори все життя під час вирішення особистих, побутових, громадських, державних і міжнародних питань, які потребують згоди двох або декількох сторін [1, с. 17]. Автори відзначили, що в нашому неспокійному світі конфліктів, які відбуваються у різних сферах життя, потрібен загальний вектор руху, що знижував би рівень конфронтації [1, с. 7]. На їх думку, таким незамінним засобом є переговори.

Безумовно, гарвардські вчені назвали один із основних засобів у подоланні конфліктів у будь-якій сфері суспільного життя. Гуманістична думка вищезазначеної книги базувалася на таких ідеях: необхідно уникати незгоди в усіх сферах людського буття; силою можна вирішити не всі питання і не у всіх випадках; необхідно сідати за стіл переговорів, розглядати предмет спору і знаходити взаємоприйнятні рішення [1, с. 124]. Переговори стали ключовим поняттям, завдяки якому можна не тільки дійти консенсусу, але й у деяких випадках уникнути кровопролиття, зокрема під час ведення переговорів із правопорушниками. Багато у чому успіх такої операції залежатиме від підготовки парламентарів-професіоналів. Саме про цей важливий момент під час проведення спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців і звільнення заручників ми хочемо поговорити у контексті цієї наукової праці.

Постановка завдання. Важливою складовою частиною переговорів під час проведення спеціальних операцій органами та підрозділами МВС України, зокрема затримання озброєних злочинців і звільнення заручників, є професійне ведення поліцейських перемовин парламентарями. Виходячи з цього, метою статті є аналіз наукових праць щодо переговорної проблематики, а також визначення ролі й умов професійної підготовки перемовників для участі у проведенні спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців і звільнення заручників.

Окремі аспекти щодо професійної підготовки перемовників і їх ролі у проведенні спеціальних операцій, а також вироблення практичних рекомендацій поліцейським із питань застосування останніми тактичних прийомів ведення переговорів із правопорушниками досліджувалися у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Д.О. Александров, Н.В. Андреев, Ю.М. Антонян, О.Б. Буданов, В.Р. Булачек, І.С. Винярчук, А.С. Васильєв, А.Т. Дробішев, І.О. Дубова, В.П. Іларіонов, Н.І. Ковальчишина, І.А. Кравчук, В.А. Кременюк, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Криволапчук, С.М. Марков, О.В. Новіков, В.Г. Пилипчук, П.І. Судоплатова, О.І. Шипілова, С.І. Яковенко та ін. Однак не було наукового дослідження із пропозиціями щодо загальних вимог організації та проведення професійної підготовки перемовників із числа правоохоронців.

Результати дослідження. Під час здійснення своєї професійної діяльності поліцейським часто доводиться вести переговори з правопорушниками, окремими злочинцями та злочинними угрупованнями, але очевидним є те, що наукові засади такої діяльності досі недостатньо розроблені. Відомо, що переговори – це один із ненасильницьких способів боротьби зі злочинністю, заснований на законі, моральності, психології, який є діалогом у ряді кримінальних ситуацій зі злочинцями (злочинними організаціями, суспільствами, групами) з метою їх відмови від подальшої злочинної діяльності, а також активного сприяння розкриттю і розслідуванню злочинів, розшуку і затриманню осіб, котрі скоїли їх, усуненню заподіяної шкоди, здобуття оперативної і криміналістичної значимої інформації [2, с. 15]. Вважаємо це поняття цілком змістовним, таким, що охоплює всі необхідні елементи ведення переговорів із правопорушниками. У будь-якому разі суть переговорів завжди передбачає правомірну психологічну дію.

На науковій ниві перші дослідження переговорного процесу були здійснені європейськими й американськими вченими. Так, наприклад, Д. Хелд, розглядаючи основні форми політики, наряду з конфліктом і співробітництвом вказує й на переговори. Переговори є «мостом» між конфліктом і співробітництвом. Так, переговори дозволяють вирішити конфлікти, реалізувати співробітництво і тим самим забезпечити перехід від конфлікту до співробітництва. Зокрема, Р. Фішер вказав на доцільність створення ієрархії переговорів і консультацій залежно від ступеня їх важливості (від неофіційних обмінів думками між фахівцями до офіційних переговорів); спільної розробки експертами різних країн моделей ухвалення рішень; забезпечення переходу на переговорах від конфронтації до спільного аналізу проблеми [3, с. 21]. Особливої уваги заслуговує робота Л. Белланже, французького вченого, котрий зазначає, що переговори дозволяють знаходити рішення, яке задовольняє сторони і забезпечує врегулювання для збереження або розширення своєї власної свободи [4, с. 57].

Перші вітчизняні дослідження, що стосуються безпосередньо процесу ведення переговорів і здійснення посередництва, з'явилися у 1950-х – на початку 1970-х рр. у межах правових

дисциплін. Важливим тут виявилось те, що переговори стали безпосередньо предметом дослідження, хоча в центрі їх аналізу переважно залишалися процедурні питання їх ведення. Пізніше, в період формування України як самостійної держави, з'явилося нове визначення переговорного процесу. В.А. Кременюк зазначав: більшість осіб, причетних до ведення переговорів, а також і до їх дослідження, вважають, що процес переговорів є дуже громіздким і тому складним. Більше того, переговорний процес починає відставати за часом від динаміки розвитку тих проблем, які покликані вирішувати переговори [5, с. 47].

Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що поняття «переговори зі злочинцями» відсутнє у правових джерелах кримінального права і кримінального процесу. Як свідчить практика, переговори зі злочинцями не є поодиноким явищем і мають доволі поширений характер. Сенсом переговорів зі злочинцями є схилення злочинців до добровільної відмови від вчинення злочину та збереження життя заручників. Як бачимо, перераховані дії є юридично значимими фактами, відповідно, переговори зі злочинцями вимагають правової оцінки. Отже, переговори зі злочинцями – це реальність соціальної і правової дійсності. Вони існують у житті, але чинне законодавство не згадує їх у своїх постулатах.

Водночас у наукових працях учених-правників і психологів можна знайти таке твердження: ведення переговорів зі злочинцями – це вступ до психологічного контакту з ними шляхом психологічного впливу на їх поведінку з метою досягнення конструктивних взаємин і здолання їх опору, схилення до відмови від здійснення протиправних дій, звільнення заручників і добровільної здачі або отримання від них оперативної значимої інформації, яка може бути використана за неможливості переконати їх відмовитися від здійснення намічених дій [6, с. 560].

Очевидно, що діяльність поліцейських щодо попередження, припинення і розслідування злочинів зумовлює напружений і конфліктний характер професійного спілкування у різноманітних ситуаціях під час виконання службових обов'язків. Не можна не погодитися з тим, що одними із найбільш драматичних за динамікою розвитку та способами вирішення подій є захоплення заручників і ведення переговорів із терористами. Переговори з терористами – це складний, емоційно напружений і відповідальний процес. Він вимагає від поліцейських спеціальних знань, умінь, навичок, а також прояву творчих здібностей і оптимального поєднання інтуїтивних і логічних дій, направлених на досягнення головної мети переговорів – збереження життя заручників і їх звільнення найбільш ефективним шляхом. Мистецтво ведення переговорів у «ситуації заручника» полягає в майстерності комплексної оцінки ситуації, умінні знайти і використовувати неочікувані і переконливі аргументи, проявити психологічну гнучкість, здібність до швидкої зміни позиції, її коректування [6, с. 562].

З огляду на наявні наукові напрацювання фахівців переговорного процесу маємо у сучасному арсеналі й чітко визначені стадії та стилі ведення переговорів, і способи, за допомогою яких можна вступити до психологічного контакту зі злочинцями шляхом психологічного впливу на їх поведінку, однак у реальному житті дуже часто трапляються випадки, коли за наявності переліченого арсеналу знань переговорний процес не досягає своєї мети і, як наслідок, гинуть заручники. Вважаємо за необхідне зупинитися на основних ключових моментах щодо професійної підготовки перемовників, завдяки наполегливій праці і здібностям яких переговори досягають своєї мети і не закінчуються застосуванням вогнепальної зброї та людськими жертвами.

На нашу думку, першою умовою вдалих переговорів зі злочинцями є саме правильний підбір і професійна підготовка парламентарів. Якщо ми поставимо собі запитання, хто такий перемовник із погляду чинного законодавства і які вимоги до нього висуваються, то навряд чи отримаємо чітку відповідь, оскільки тільки деякі підзаконні нормативно-правові акти окреслюють його правовий статус, обмежуючись тільки визначенням цього поняття і положенням про те, що перемовник повинен брати участь у спеціальних операціях. Підхід є правильним, але на практиці його реалізація, на жаль, супроводжується мінімальною підготовкою парламентарів і недосконалим алгоритмом проведення переговорів. Якщо провести паралель з іншим учасником спеціальної операції, зокрема снайпером, то можна одразу відзначити його якісну, довготривалу професійну підготовку, на відміну від підготовки парламентарів. Вважаємо цей підхід необґрунтованим, адже від професійної підготовки парламентаря залежить не менше, ніж від снайпера, а іноді й більше. На наш погляд, від професійної підготовки перемовників залежить досягнення згоди з особами, які підлягають затриманню, схилення останніх до відмови від учинення правопорушень, відведення або зменшення загрози заручникам, їх звільнення, а також шляхом психологічного впливу досягнення змінення поведінки вказаних осіб, схилення їх до добровільної здачі. Отже, правильний підбір

і підготовка парламентарів є ключовим моментом під час проведення спеціальної операції, особливо під час звільнення заручників.

Принципово важливим моментом у розгляді цього питання є вимоги до кандидатів у парламентарі, які висуваються під час їх підбору. Підтверджуючи вищезазначену тезу, вважаємо, що головним в організації ведення переговорів зі злочинцями є підбір і підготовка учасників переговорів. Зазвичай під час проведення спеціальних операцій формується група перемовників із числа представників правоохоронних та інших державних органів, осіб, котрих безпосередньо зазначили особи, що розшукуються, установлюються, підлягають затриманню, або які є авторитетними для них, або яким вони довіряють чи рахуються з їх думкою, а також фахівців, що володіють досвідом чи методикою ведення поліцейських перемовин, і працівників підрозділів кримінальної поліції для забезпечення взаємодії перемовників з іншими групами оперативного шикування. У контексті цього дослідження вважаємо за необхідне зупинитися на підготовці парламентарів із числа представників саме правоохоронних органів.

Згідно з чинним законодавством перемовник (парламентер) – це особа, уповноважена керівником поліцейської операції для ведення поліцейських перемовин. На практиці керівник поліцейської операції зазвичай на власний розсуд визначає особу, яка вестиме поліцейські перемовини, що є важливим діалогом з особами, котрі чинять збройний опір, або з озброєною особою, що погрожує застосуванням зброї та інших предметів або її застосує, та інших осіб, протиправні дії яких загрожують життю і здоров'ю людей або поліцейського, військовослужбовця Національної гвардії України, а також з особами, які захопили чи тримають заручників, з метою встановлення психологічного контакту з правопорушниками для зміни їх поведінки, відмови від учинення злочинів, добровільної здачі та звільнення заручників. На нашу думку, у разі визначення парламентаря із числа правоохоронців підбір повинен здійснюватися на добровільній основі з урахуванням індивідуальних особливостей кандидатів, їх умінням розмовляти й мислити в екстремальних ситуаціях, а також з урахуванням індивідуальних особливостей кандидатів, їх здатності дебатувати в стресових ситуаціях, спостережливості, швидкості реакції, самовладання, емоційної стійкості, необхідних інтелектуальних, комунікативних, характерологічних задатків, гуманних спонукань. Вони повинні володіти необхідними знаннями в області психології і педагогіки, пройти спеціальну підготовку. Особливе значення мають такі якості особистості, як спостережливість, швидкість реакції, здатність зберігати самовладання у будь-якій ситуації, емоційна стійкість. Важлива також наявність інтелектуальних і комунікативних здібностей. Зазначені нами аспекти є першочерговими, оскільки ведення перемовин є своєрідним мистецтвом, яке залежить від особистих і професійних якостей кандидата у парламентарі. Ми погоджуємося з думкою І.А. Кравчука, що найефективніший спосіб проведення переговорів визначається залежно від конкретної ситуації, однак перемовники повинні бути високоморальними, врівноваженими, гуманними, крім того, добре проінформованими [7, с. 526].

Величезна відповідальність, покладена на парламентаря, передбачає його підготовку і цілий комплекс якостей, необхідних для проведення переговорів. Аналіз професійної підготовки перемовника обов'язково передбачає те, що останній має бути ще й психологом. Він повинен уміти налагоджувати психологічний контакт, уміло використовувати відхилення від теми переговорів, не втрачати ініціативи і не відступати від домінуючого або паритетного свого положення та ін. [3, с. 15]. Не можна не погодитися з психологами у тому, що підготовка парламентарів не може бути досконалою без навчання всіляким прийомам і способам психологічної дії, а саме техніки входження в контакт, створення першого позитивного враження, залучення уваги й ініціації інтересу до особи, створення адекватних ситуації іміджу і рольових моделей з урахуванням етнічних і конфесійних якостей терориста, встановлення рапорту і підтримки діалогу, навіювання, переконання і навіть підпорядкування.

Окрім перерахованих вище якостей, якими необхідно володіти парламентареві, існує ще одна вимога до професійного перемовника. Вона полягає у налагодженій співпраці парламентаря та перекладача, котрий часто може бути залучений до проведення перемовин. Однак перекладачі, зазвичай, не лише переводять вислови, але й інтерпретують отримані тексти. Відповідно, робота парламентаря з перекладачем стає особливо складною, оскільки існує небезпека спотворення сенсу сказаного або написаного терористами. Отже, перемовнику необхідно володіти майстерністю професійно співпрацювати з перекладачем, що потребує відповідних знань і навичок.

Враховуючи вищезазначені вимоги до кандидата у парламентарі у контексті професійної підготовки перемовників із числа поліцейських, як основний метод навчання пропонуємо тренінги у формі рольової гри, в якій моделюється конкретна обстановка переговорів зі злочин-

цями, закріплюються навички психологічної боротьби, впливу на злочинців із метою схилення їх до відмови від протиправної поведінки, досягнення згоди. Водночас зазначені тренінги сприяють розвитку навичок безпосереднього спілкування, вмінню говорити, відпрацюванню риторики як такої. У подальших наукових дослідженнях нами будуть запропоновані декілька моделей рольових ігор, які можна застосувати під час підготовки парламентарів. З цього приводу доречним є вислів німецьких колег, котрі вважають, що «німа поліція не здатна пояснити й обґрунтувати свої заходи, проінформувати громадськість про загальну картину конкретних поліцейських дій, відповідно, вона повинна піти в минуле» [8]. На підтвердження вказаного зазначимо, що перемовинам не можна навчати тільки шляхом видання методичних рекомендацій, інструкцій, наукових праць та інших публікацій. Перемовини – це, насамперед, вміння вести діалог в екстремальних умовах, знаходити аргументи і контраргументи. На жаль, нині поліцейські не в повному обсязі готові виконувати комунікативні функції, без яких неможливе ефективне виконання правозастосовчої діяльності. Тому пошук шляхів розвитку їх мовленнєвої активності є одним із найважливіших завдань професійної підготовки не тільки парламентарів, але й поліцейських загалом.

Окрім вищезазначених тренінгів, важливим елементом прикладного етапу професійної підготовки перемовників повинні стати тренінг-семінари, у ході яких досвідчені парламентарі передаватимуть свій досвід початківцям. Вважаємо, що всі перемовини повинні бути зафіксовані аудіо- та відеозасобами, з метою подальшого їх аналізу та вироблення рекомендацій щодо порядку ведення перемовин. Вони можуть стати прикладом успішних або, навпаки, невдалих перемовин. Безумовно, ведення перемовин зі злочинцями вимагає високого професіоналізму, який досягається постійними тренінгами і навчанням поліцейських. Характер постійної підготовки парламентарів є ключовим моментом, оскільки, йдучи на перемовини зі злочинцями, парламентар вже має бути готовим до цього процесу, а не перебувати на стадії його підготовки. На стадії орієнтації в ситуації до вступу у контакт зі злочинцями фахівці (психологи, психіатри, культурологи, етнологи, антропологи) допомагають розібратися в особистостях злочинців, визначити стратегію і тактику подальшої роботи, оцінити прийнятність вимог, однак базовою підготовкою парламентар вже повинен досконало володіти у повному обсязі. Це дозволить йому швидко зорієнтуватися у ситуації з перемовин.

Вітчизняний досвід свідчить про те, що ефективне використання можливостей переговорів зі злочинцями визначається рівнем підготовки парламентарів. Негативно впливає на вирішення цієї проблеми: відсутність постійної системи їх підготовки і перепідготовки; неправильний відбір на навчання кандидатів; недостатня кількість підготовлених фахівців із ведення переговорів; відсутність алгоритму проведення переговорів; недостатня кількість використання тренінгових занять у формі рольових ігор під час підготовки перемовників; відсутність обміну досвідом щодо проведення перемовин між відомствами і службами різних регіонів України.

Очевидно, що безцінним у напрямі підготовки перемовників і ведення переговорів є запозичення зарубіжного досвіду розвинених країн Західної Європи та Сполучених Штатів Америки (цей аспект було досліджено та відтворено нами у попередніх дослідженнях). Так, у зазначених зарубіжних країнах накопичено багатий досвід використання професійних перемовників із числа поліцейських, які професійно діють в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із захопленням заручників. Пошук і досягнення компромісу зі злочинцями у розвинених країнах вважається не стільки первинною, як основною фазою проведення спеціальної операції зі звільнення людей, що у разі успіху дозволяє не допустити ескалації конфлікту й уникнути кровопролиття. На нашу думку, в нашій державі застосування вогнепальної зброї під час проведення спеціальної операції зі звільнення заручників також повинно бути крайнім заходом, а метою перемовин має стати збереження життя заручників і їх звільнення найбільш ефективним способом.

До вказаного слід додати, що організація переговорів із приводу звільнення заручників у сучасних умовах не обмежується тільки діяльністю правоохоронних органів. Під час звільнення заручників діє група перемовників, яка формується з числа представників правоохоронних та інших державних органів, осіб, котрих безпосередньо зазначили особи, які розшуковуються, установлюються, підлягають затриманню, або котрі є авторитетними для них (діячі культури, лікарі, юристи, старійшини, священнослужителі), або яким вони довіряють, а також фахівців, що володіють досвідом чи методикою ведення поліцейських перемовин, і працівників підрозділів кримінальної поліції для забезпечення взаємодії перемовників з іншими групами оперативного шиккування. Однак це може стати предметом окремого наукового дослідження.

Висновки. Таким чином, з урахуванням викладеного можна зазначити, що, по-перше, правильний відбір і постійна професійна підготовка парламентарів є запорукою проведення успішної спеціальної операції із затримання озброєних злочинців і звільнення заручників. По-друге, для ефективної професійної підготовки парламентарів необхідне отримання та використання знань у сфері психології і педагогіки, а також проходження спеціальної підготовки. По-третє, професійна підготовка парламентарів також потребує відпрацювання отриманих навичок у ході модельованих переговорних ситуацій у формі тренінгів (рольової гри), забезпечення методичними матеріалами, навчальною літературою, мультимедійними засобами навчання. По-четверте, корисним і необхідним для підготовки професійних перемовників є запозичення зарубіжного досвіду розвинених країн Західної Європи та США.

Список використаних джерел:

1. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию или переговоры без поражения / пер. с англ. А. Гореловой; предисл. В.А. Кременюка. М.: Наука, 1992. 158 с.
2. Александров Д.О., Кондратьев Я.О. Психологичне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Ч. 3. Психологічне забезпечення переговорної діяльності: навч.-метод. посіб. К.: НАВСУ, 2003. 124 с.
3. Дробышев А.Т., Кручинин В.Н., Зубков Д.И. Психологические особенности ведения переговоров сотрудниками органов внутренних дел с лицами, захвачившими заложников: учеб. пособ. Воронеж: ВВШ МВД России, 1997. 35 с.
4. Белланже Л. Переговоры / пер. с франц. под ред. И.В. Андреевой. СПб.: Издательский Дом «Нева», 2002. 128 с.
5. Кременюк В.А. Проблема переговоров в отношениях двух держав. США: экономика, политика, идеология. 1991. № 3. С. 43–51.
6. Ковальчишина Н.І. Підготовка перемовників: концептуальний підхід. Фундаментальные и прикладные психологические исследования в практиках ведущих научных школ: реалии и перспективы: международная коллективная монография / под ред. Л.Ф. Бурлачука, Т.П. Висковатовой, В.М. Синельникова; отв. сост. В.Е. Лунев. Макеевка: МЭГИ-Institution Is Certified by International Education Society, London, Great Britain; Донецк: Світ Книги. 2012. С. 559–572.
7. Кравчук І.А. Ведення переговорів з терористами. Форум права. 2010. № 4. С. 526–530.
8. Илларионов В.П. Опыт организации ведения переговоров с террористами. Информационные материалы по итогам стажировки специалистов и слушателей Академии МВД России в ФРГ: Рефератив. сб. 1993. Июнь, 18.